

ספר משלי פרק ג

(כט) אֵל תִּחְרַשׁ עַל רֵעֶךָ רְעָה וְהוּא יוֹשֵׁב לְבִטַח אֶתְךָ:
 (ל) אֵל תִּרְוֹב {תְּרִיב} עִם אָדָם חָנָם אִם לֹא גִמְלֶךָ רְעָה:

רש"י משלי פרק ג פסוק כט

אל תחרוש על רעך – אל תחשוב. ואינו זו ממשמעות חרישה מה דרך החורש מכין מקום לזמן הזריעה אף החושב רעה מכין מקום תחבולות בלבו איך יעמוד ויעשנה:

רד"ק תהלים פרק לד פסוק יד

נצור. באלה שני הפסוקים כָּלֵל מצות עשה ומצות לא תעשה בדיבור ובמחשבה ובמעשה. נצור לשונך מרע, שלא תדבר רע בבני אדם, ובכלל זה עדות שקר וקללת אב ואם, וקללת הדיין והמלך, וכל שכן ברכת השם. ושפתיך מדבר מרמה, שלא תדבר אחד בפה ואחד בלב. ואלו הן שפתי מרמה: שְׁמֵרְמָה את חבירו, שמדבר לו טובות וְחֹשֵׁב בלבו רעתו, כמו שאמר הכתוב (ירמיה ט, ז): בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים אָרְבוּ. וזהו מצות לא תעשה שבלב, כמו (ויקרא יט, יז): לא תשנא את אחיך בלבבך. ואמר (משלי ג, כט): אל תִּחְרַשׁ על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך:

ירמיהו פרק ט פסוק ז: חֵץ שְׁחוּט לְשׁוֹנָם מִרְמָה דִּבֶּר בְּפִיו שְׁלוֹם אֶת רְעֵהוּ יִדְבֵּר וּבְקִרְבוֹ יִשִּׁים אָרְבוּ:

ביאור הגר"א – משלי פרק ג פסוק כט

אל תחרש על רעך – הוא נגד המשפט והיינו להתקוטט ברשעים מ"מ אל תחרש בלבבך רעה על רעך. והוא יושב לבטח – כלומר מאחר שהוא יושב לבטח אתך:

ביאור הגר"א – משלי פרק ג פסוק ל

אל תריב עם אדם גו' – שאינו רעך. חנם – במה שריבך אינו מועיל ואע"פ שעשה לך רעה. אם לא גמלך רעה – כלומר אע"פ שאינו חנם שתועיל בריבך אעפ"כ לא תריב עמו אם לא גמלך רעה.

בעל הטורים דברים פרק כב

תחרש. ב' במסורה. לא תחרש בשור ובחמור. אל תחרש על רעך רעה (משלי ג כט). זהו שמפרש טעם שלא לחרוש בשור ובחמור לפי שהשור מעלה גרה והחמור אינו מעלה גרה, וכשיראה השור מעלה גרה יהיה סבור שהוא אוכל ומצטער. וזהו אל תחרש על רעך רעה, שגורם לחמור שחורש על רעהו רעה:

של"ה מסכת יומא פרק נר מצוה אות סג-סד

ורבותינו ז"ל (ברכות יז א) בסוף תפילתנו סדרו לנו, אלהי נצור לשוני מרע כו', לפי שעון לשון הרע הוא עון פלילי. ואמרו (בבא בתרא קסד ב) שאין אדם ניצול מעון אבק לשון הרע בכל יום, אם לא יהיה על משמרתו כארי. לפיכך סדרו לנו לשון זה, שמשמעותו על עון לשון הרע, ואנו מתפללים עליו בפרטיות.

אבל קושטא דמלתא, דתפלה זו שיצילנו ה' מהיצר הרע. אלא שהיצר הרע אף על פי שנראה שאחד הוא, הוא נחלק לשניים, כדאיתא בזהר בכמה דוכתי (ח"א דף פ' ע"א; ח"ב דף קי"ז ע"ב). הזכר, יוצרו קראו 'רע', שנאמר (בראשית ח, כא) 'כי יצר לב האדם רע מנעריו'. והנקבה, בעלת מרמות ותחבולות, עליה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי ז, ה) 'לשמרך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה'.

ועל שניהם אנו אומרים, אלהי נצור לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה, כי שניהם יחדיו הם החטיאו את חוה. ומסיים, ולמקללי נפשי תדום, לפי שעון המחלוקת גדול. ונפשי כעפר לכל תהיה, רצה לומר, שכל כך נרגיל במדת הסבלנות, עד שיהיה לנו ההרגל טבע, שנהיה כעפר שדשין אותו ואינו מרגיש. ולפי שעון בטול תורה כנגד כולם, אנו מתפללים, פתח לבי בתורתך.

ולפי שרפיון הידים במצוות, גרמא בניזקין, לכך אנו מתפללים, ואחרי מצותיך תרדוף נפשי. וכל הקמים עלי לרעה כו', כמשמעו. וגם בכלל, כל בני אדם הבאים להחטיאני, ולגרום לי שארד בגיהנם, כדאמרו רבותינו ז"ל (נדרים כב א) אין רעה אלא גיהנם, כדפרישית לעיל (חרדים פרק מז), על פסוק (משלי ג, ל) 'אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה'.

וכשם שצריך האדם להתפלל על עצמו, כך צריך להתפלל על זרעו שיהיו יראי שמים. כדאמר במדרש (תנא דבי אליהו פי"ח), שהעיד אליהו זכור לטוב על כהן אחד, שהיה מתפלל לפני הקדוש ברוך הוא, ומשתטח ובכה לפני הקדוש ברוך הוא, על בניו שיהיו צדיקים. ונעתר לו הקדוש ברוך הוא, וזכה לראות כולן ששמשו בכהונה גדולה, ולא מת אחד מהם בחייו.

ואם כל אדם חייב להתפלל להנצל מיצרו, כל שכן הבעל תשובה, שנאמר (ירמיה לא, יז) 'השבני ואשובה', וכתוב (איכה ה, כא) 'השיבנו ה' אליך ונשובה', ונאמר (תהלים נא, יב) 'לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי'.

ולפי ש'אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא', לכך תקנו על התשובה ברכה בפני עצמה 'השיבנו אבינו לתורתך... והחזירנו בתשובה שלמה לפניך'. וצריך לכוין בה יותר מכל ברכות האמצעיות, לפי שהיא תועלת הנפש ורפואתה.

וכשם שחייב אדם להתפלל על עצמו, כך חייב להתפלל על פושעי ישראל, כדאיתא בסוף פרק קמא דסוטה (יד א), 'ולפושעים יפגיע' (ישעיה נג, יב), מלמד שהיה משה רבינו מבקש רחמים על פושעי ישראל שישובו בתשובה וישבו.

וכן במסכת תענית (כג ב), אמרו על אבא חלקיה כשהתפללו על הגשמים הוא ואשתו,

שנענתה היא תחלה, לשתי סיבות. אחת, לפי מה שהיתה נותנת לעני מקרבא הנאתיה. והסיבה השנית, לפי שהתפללה היא על רשעים שהיו בשכנותה, שישוכו בתשובה, ושובו, עכ"ל (החרדים).

רבנו יונה - משלי פרק ג פסוק כט

אל תחרוש על רעך רעה וגו'. אם הציק לך חברך אל תחרוש עליו רעה בעודנו יושב לבטח אתך, כי זאת מדה פחותה מאד ודרך שקר, אך תודיעהו תחלה כי שנאתו על מה שהרע לך, וכי לא יבטח לכו עליך, ולא שיהיה הדבר מותר לחרוש על חברו רעה ואיננו יושב לבטח אתו, אך הודיע כי העוון כפול בחשבו עליו רעה והוא יושב לבטח אתך, וכי זאת מדה פחותה מאד.

ויתכן לפרש כי גם הדבר מותר לחרוש עליו, כמו אם בא להשפיל כבודך בין הבריות שלא יתגבר להזיק והוא איש רשע, יש עליך להודיע תחלה חמסך עליו, ושלא יבטח עוד עליך:

מסכת יבמות דף לז עמוד ב

תנא רבי אליעזר בן יעקב אומר לא ישא אדם אשתו ודעתו לגרשה, משום שנאמר (משלי ג, כט) אל תחרש על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך.

מסכת גיטין דף צ עמוד א

א"ל רב משרשיא לרבא אם לכו לגרשה והיא יושבת תחתיו ומשמשתו מהו? קרי עליה אל תחרש על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך.

אלשיך משלי פרק ג

עוד אפשר אל תמנע טוב וכו' לפי הנראה מרז"ל, על הפסוק השני שעל הלואה ידבר, והוא כי בא להיישיר את האדם לומר הלא כתבתי לך, שע"י התורה אצליחך גם בעה"ז ואצילך מפחד ומלכד, אל יעלה על רוחך כי המדרש הוא העיקר, כי הלא זה דרכו ית' מי שמרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים, כמרז"ל ונתן לך רחמים ורחמך, שהוא ית' יתן לך מדת רחמים, שתרחם על חבירך ובשכר זה ורחמך, על כן אמר היה אתה לעם מתנהג ברחמים וירחמוך,

והיחל בגדולה מח' מיני צדקות שבין אדם לחבירו, היא הההלואה כנודע מהרמב"ם ז"ל בהלכות מתנות עניים, והוא כמרז"ל בשוחר טוב, שאמר דוד ישב עולם לפני אלוקים בשיווי אחד ולא יהיו עניים בעולם, והשיב לו הקדוש ברוך הוא א"כ חסד ואמת מן ינצרוהו, על כן הוצרך להיות עניים ועשירים, שיזכו אלו ע"י אלו נמצא שהוא ית' השפיע על העשיר כדי שייטיב לעני,

וא"כ הטוב ההוא אשר יעשה לו העשיר כאילו משל העני הוא, ועל הכל בהלואה העולה על כולן, וכמו שביארנו אצל אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, כלומר אם הוא עני, הוא להיותו עמך כדי שתזכה אתה על ידו, וכמבואר אצלנו יפה על הפסוק וחי אחיך עמך וזהו עמך,

א"כ נמצא כאילו העני הוא בעל הטוב שמטיבים עמו, ולא שהוא ית' נותנו אליו על ידך, וזהו אל תמנע טוב מבעליו הוא העני, וידבר על הלואה כנראה מרז"ל בפירוש בפסוק שאחריו, וקראה טוב כי הוא הטבה ולא נתינת ממון החלטית, וזה בהיות לאל ידך לעשות כלומר גלגל חוזר הוא בעולם, ובהיות לאל ידך עשה טרם יתגלגל ותצטרך לזולת, כמרז"ל על כי בגלל הדבר הזה וכו', האמור על ההלואה הקרובה לשמטה, והנה הרמב"ם ז"ל פ"א מהלכות מלוה ולוה אחר הזהירו את העשיר להלוות, הזהיר את הלוה בב' דברים. א, בל יאמר למלוה לך ושוב אם יש לו. ב, שלא יוציא כל הממון באופן שלא ימצא המלוה מה לגבות,

והן על אלה פקח עיניו שלמה אחרי אומרו לעשיר שאל ימנע מלהלוות, ראה והנה ישמט לומר, למה אלוה ואחת מב' רעות לא תבצר מהמלוה ממה נפשך, אם יש אתו ודחני מיום אל יום כי רע עליו הוציא את בלעו מפיו, ואם לא יהיה לו הוא כי הלא לא נעלם ממנו שהיה צריך לפרוע, אך מתחילה חרש עלי רעה לאמר, אוכל ואשתה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, ואם יחסר מה להשיב למלוה עשיר הוא והון רב לו,

על כן שם פניו אל הלוה ואמר, על הא' אל תאמר לרעך וכו', ועל הב' אמר אל תחרוש וכו' והוא יושב לבטח אתך, שהלוה אותך בלב טוב ובוטח בך בפרעון, והנה אפשר יענה העני ויאמר מה בצע כי אתום דרכי, ולא אומר לו לך ושוב אם יש אתי, ולא אוציא יתר מספוקי לבלתי הפסיד ממון המלוה, אם לא יסכון לי כי יתום הכסף ולא ישאר אלי בלתי אם גייתי, והנושה בא לקחת ויראה כי אין כי אם אסוך שמן וכיוצא, ולא יאמין כי לא במרד ולא במעל הכסף אזל מכלי, וירבה עלי דברי ריבות לאמר, הלא שמנת עבית ואכלת גם אכול את כספי ואותי השלכת אחר גוויך, על כן שם פניו אל המלוה ואמר לו, אל תריב עם אדם חינם לבלתי הועיל, כי אם חנם שאין לו מה יתן לך, אם הוא שלא גמלך רעה ולא פיזר והפסיד ממוןך. שהוא תגמול רעה תחת הטיבו עמך,

והנה אחרי כן הצד השוה ביניהם כי שניהם יהיו כמתאוננים ומתלוננים, וזה מתנחם על הרעה אשר לא עשה וזה על הטוב אשר עשה, הלוא אומר אוי לי כי עוניתי ולא מלאתי בטני לאכול לשבעה, כי הלא גם עתה אין לי לשלם הכל, ויריב עמי חינם לאמר כי חלותי היא, ומי יתן והייתי עושה כן, והיה מדבר אלי נכונה בתלונתו ולא יריב עמי חינם, והעשיר אומר מי יתן והייתי קופץ את ידי מלהלוותו, כי יצא שכרי בהפסדי כי שמתני ממוני בקרן הצבי, והלא כמה עשירים רעה עינם באחיהם האביון ועושרם שמור להם, ואני שפתוח פתחתי את ידי אכלוני הממוני והנני הולך ודל, לכן אל העני יאמר אל תקנא באיש חמס, לומר, מי יתן והייתי חומס ואוכל גם אכול ומפסיד ממונו כמעשה אנשי חמס:

ואל תאמר, הלא עשיתי רק טוב והקנאה במחשבתי איך רע, כי הלא אם לא תקנא גם אל תבחר בכל דרכיו, מה שאיך כן אם תקנא שתבחר ותקרב כל דרכיו הרעים לעשותם, ולא עוד, כי אם גם היותך נלוז ומתעקש בלבד תועבת ה' תקרא, וזהו כי תועבת ה' נלוז, וצא ולמד מהפכו כי את ישרים סודו כמפורש למעלה, ועל העשיר האומר כי אשר רעה עיניו באחיו ושמר ממונו, שמור הוא אתו ואני שרחתתי הולך ודל: